

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

3-2020

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

М.Ҳайдаров	
Ўзбекистон ССРдаги ижтимоий муаммолар: ишчилар норозилигининг сабаблари ва моҳияти.....	101
Т.Ахмедов	
Фуқаролар фаоллигини оширишда телевидениенинг ўрни.....	106
Ғ.Раҳмонов	
Мустақиллик йиллари Ўзбекистон сув ҳўжалиги тизимида амалга оширилган ислохотлар ва уларнинг натижалари.....	110
С.Ахмедов	
Абдураззоқ Самарқандийнинг “Матлаи саъдайн ва Мажмаи баҳрайн” асари темурийлар давридаги маданий-маърифий жараёнлар тавсифи бўйича қимматли манба сифатида.....	115
Р.Расулова	
Туркистонга татар “сафарбарлик”лари хусусида	121

АДАБИЁТШУНОСЛИК

А.Сабирдинов, Д.Муратова	
Ўзбек-корейс халқ оғзаки ижодида оила ва оилавий қадриятлар масаласи	126
Э.Жабборов	
Ўзбек миллий адабиётида маърифатпарварлик қарашларнинг такомиллашуви.....	131
Б. Абдураҳмонова	
“Қутадғу билиг” асарининг вазн хусусиятларини ўргатиш.....	138

ТИЛШУНОСЛИК

Ғ.Хошимов, Н.Комилова	
Турли тизимли тилларда “Гендер” концепти ва уни воқелантирувчи воситалар майдонининг қиёсий тадқиқи	144
Н. Умарова	
Навоийнинг “Садди Искандарий” достонида “Олтин” концептининг фрейм структураси.....	149
Г.Розиқова	
“Девону луғотит турк”да сўз маъносининг метонимия асосида кўчиши.....	155
А.Базарбаева	
Инглиз тили дарсликларида машқлар тақдимотининг назарий асослари	160
Д.Рахматуллаева	
Шарқ мутафаккирларининг ғоялари ва “Илм-маърифат” семемали бирликлар.....	164
Б.Баҳриддинова	
Замонавий ўқув луғатларининг таркибий тузилмаси хусусида.....	167
Н.Суярова	
Оламнинг лисоний тасвири ва “Белги” денотатив семали метафораларнинг шаклланиши.....	172
Б.Сулаймонов	
«Теорема» романининг лексикографик тадқиқи.....	176

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Ф.Тошпўлатова	
Чет тилини ўрганиш учун ўқув материалларини танлаш ва ишлаб чиқиш тамойиллари	180
Г.Саидова	
Бошланғич синфларда инновацион технологияларни қўллашнинг шакл ва воситалари	184

ИЛМИЙ АХБОРОТ

Л.В.Гормонов, Б.З.Зарипов, А.А.Грудков, В.А.Каримов	
Физиологик шароитларда каламушларнинг ингичка ичагида озуқа	

УДК:42/48+004.13

ИНГЛИЗ ТИЛИ ДАРСЛИКЛАРИДА МАШҚЛАР ТАҚДИМОТИНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

THEORETICAL BASES OF PRESENTING EXERCISES IN ENGLISH TEXTBOOKS

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗЛОЖЕНИЯ УПРАЖНЕНИЙ В УЧЕБНИКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

А.Базарбаева¹¹А.Базарбаева

ФарДУ, инглиз тили ўқитувчиси.

Аннотация

Мақолада инглиз тили дарсликларида тил ўқитиш машқларининг қўлланилиш тарихи ва машқларнинг дарсликларда берилиши асослари ёритилган. Инглиз тилини ўргатишда қўлланилган кўплаб методларда юзага келиши мумкин бўлган муаммолар кўрилган. Ўрганувчиларни мулоқотга тайёрлашда муҳим аҳамиятга эга бўлган лингвокультурологик машқларни қўллаш омиллари келтирилган.

Аннотация

В данной статье освещается история использования языковых упражнений и основы их подачи в учебниках английского языка. Рассмотрены проблемы, которые могут возникнуть при обучении английскому языку с помощью старых методов. Перечислены факторы применения лингвокультурологических упражнений, которые важны для подготовки учащихся к общению.

Annotation

This article discusses the history of the use of language training exercises and the basics of giving it in textbooks of English language textbooks. The problems which may occur when teaching English with the help of old methods are illuminated. Factors of applying linguocultural exercises, which are important in preparing learners to communication, are listed.

Таянч сўз ва иборалар: дарслик, тил ўқитиш машқлари, хорижий тилларни ўқитиш методлари, машқлар типологияси, коммуникатив ёндашув машқлари, лингвокультурологик омиллар.

Ключевые слова и выражения: учебник, языковые упражнения, методика преподавания иностранных языков, типология упражнений, упражнения по коммуникативному подходу, лингвокультурологические факторы.

Key words and phrases: textbook, language teaching exercises, methods of teaching foreign languages, typology of exercises, communicative approach exercises, linguoculturological factors.

Дарсликлар ва уларда тақдим этиладиган машқлар инглиз тилини ўқитишнинг доимо ўзгариб турувчи ва ўсиб боровчи талабларига, хорижий тил ўқитиш борасидаги изланишлар ва назарий конструкциялар, ахборот технологияларидаги ривожланиш ва дарсликларнинг ўқитиш жараёнидаги аҳамияти борасидаги қарашларга мос равишда ўзгариб, ривожланиб бораверади. Ўқитиш жараёнида дарсликлар ва ўқитувчининг кўрсатмаларига ва бераётган билимига қўшимча сифатида кўрилса, кўплаб ўқитувчилар учун дарсликлар дарс мазмунининг асосини: ўргатилаётган кўникмалар мувозанатини ва берилаётган машқларнинг турларини ташкил этади. Инглиз тили ўрганувчилари учун дарсликлар тил билан алоқанинг ўқитувчидан кейинги асосий манбасидир. Дарсликлар асосида

биз мувозанатлаштирилган ва самарадор ўқитиш дастурларини яратишимиз мумкин. Дарсликларнинг самарадорлигини белгиловчи қатор омиллар мавжудки, биз уларга кўра инглиз тили ўқитиш жараёни учун эффектив бўлганларини танлаб олишимиз мумкин. Бу омиллар замонавийлик, мазмунан мослик, лингвистик ва маданий хилма-хиллик назарда тутилганлиги, иллюстрацияларнинг аниқлиги ва менталитетга мослиги, дарсликка бириктирилган аудиоларнинг аутентивлиги, дарсликда келган машқларнинг турли ўрганиш услубларига мослиги, дарсликда берилган машқларнинг гуруҳ ишларини ташкиллашга мослиги, дарсликда берилган машқларда ўрганувчилар аввалги тажрибаларини янги билимлар билан боғлаб, машқ қилиш имконияти мавжудлигидир.

Инглиз тилини ўқитиш XX асрда катта ўзгаришларга учради. Бу ўзгариш, айниқса, бошқа фанларни ўқитиш методологиялари билан солиштирганда сезилади. XVII, XVIII, XIX асрларда инглиз тилини ўқитиш латин ва грек тилларини ўқитишнинг классик услублари билан боғлиқ бўлган. Бу пайтда грамматик қоидалар, синтактик структуралар, луғат ёдлаш ва матннинг сўзма-сўз таржимаси муҳим аҳамият касб этган. Бу метод оғзаки нутқ амалиётини умуман назарда тутмаган [1]. Фикримча, латин ва грек тилларини ўрганишда қўлланилган бу усулни инглиз тилини ўрганишда қўллаш пайтида муҳим бир факт назарда тутилмаган. Латин ва грек тиллари мулоқот учун эмас, “саводли” ва “элита” қатлам учун зарур билим ҳисобланган. XIX асрнинг охирига келиб тил ўрганишнинг бу усули “Грамматика ва таржима методи”, деб юритилган ва у ўзида грамматик қоидаларни ўрганиш ва грамматик машқларни бажариш ҳамда ўрганилаётган тилда берилган матнни она тилига таржима қилиш машқларини ўз ичига олган. Табиийки, бу даврда яратилган дарсликлардаги материаллар ва машқлар худди шу методга асосланган. Аммо, тан олиш керакки, синтактик структурани ўрганишга қаратилган ва мулоқот компетенциясини шакллантиришга умуман алоқаси бўлмаган машқлардан иборат бу метод ва унга асосланган машқларни ўз ичига олган дарсликлар ҳали-ҳануз тил ўргатиш жараёнида жуда кенг қўлланилади. XIX асрнинг сўнгги икки ўн йиллиги янги асрга йўл кўрсатар экан, Франко Гуин ўзининг “Хорижий тилларни ўқиш ва ўрганиш санъати” асарида ўқитиш ва ўрганишнинг нозикликларини эгаллашда ёрдам берган ўзининг олмон тилини ўрганиш машаққатларини баён қилади. Гамбург шаҳрида яшар экан, у олмон тилини маҳаллий аҳоли билан мулоқот қилиш ўрнига олмон грамматикасини ва 248 та нотўғри феъл рўйхатини ёдлаб, ўрганмоқчи бўлади. Грамматикани чуқур эгаллаганлигига ишонч ҳосил қилгач, у ўз билимини синаш учун университетга келади, аммо олмон тилида бирорта сўзни ҳам тушуна олмайди. Шундан кейин у олмон тили ўзакларини ёд олади. Гёте ва Шиллер китобларини таржима қилади, луғатдан 30 мингта сўзни ёд олади ва тил ўрганишда омадсизликка юз тутади. Кейинчалик Гуин

ёш болаларнинг она тилини эгаллаш жараёнини кузата бошлайди. У тил ўрганишнинг сири қабул қилинган билимларнинг концепцияларга айланиши ва шу концепцияларни баён қилишда, деб топади ва бу назарияга асосланган “Қисмлар методи”ни ишлаб чиқади. Бу метод ўрганувчиларга тушуниш ва ўрганиш осон бўлиши учун бир-бирига боғлиқ бўлган гапларни тузиш машқларини ўз ичига оларди [1]. Бундай занжир гаплар машқига қуйидаги гапларни мисол қилиб келтириш мумкин:

“I go out. I go walking. I go to the park. I see flowers in the park”.

Қисқа фурсатларда бу метод ўз ўрнини “Тўғри метод”га бўшатиб берди. Метод асосчиси Чарлз Берлиц 2 тилни ўрганиш худди биринчи тилни эгаллаш жараёнига ўхшаган бўлиши керак, деган ғояни илгари суради. Бу методга кўра, тил ўрганишда оғзаки мулоқотга қаратилган машқлардан фойдаланиш, таржимага оид машғулотлар ўтказилмаслиги ва грамматик қоидалар ва синтактик структураларга оид машқлар чекланиши керак бўлган.

Аудиолингвал метод II Жаҳон уруши йилларида америкаликларнинг турли тилларни ўрганишга бўлган эҳтиёждан келиб чиқди. Бу метод ўзида қуйидагиларни акс эттиради:

- тақлидга асосланганлик ва ибораларни ёдлаш.
- структуравий хусусиятларни занжир усулида ўқитиш.
- ҳеч қандай грамматик тушунтиришнинг йўқлиги.
- луғат бойлигини контекст ёрдамида ошириш.
- аудиотехника ва кўргазмали куроллардан фойдаланиш.
- талаффуз аҳамиятининг юқорилиги [1]

1964 йилда Вима Риверс такрорлаш ва тақлид чет тилини ўрганишда, ўрганувчиларни мулоқотга тайёрлашда самарасиз, деган ғояни илгари сурди. 1970 йилларда Томскийнинг тилшуносликдаги революцияси тилшуносларнинг ва тил ўқитувчиларининг эътиборини тилнинг чуқур структурасига қаратишга, тил ўргатишда психологик факторларга эътибор қаратишга тортди. Девид Ньюон (1989) бу асосда яратилган методларни барчага мос

келишидан асосланиб, “дизайнер методлари”, деб атади. Бундай методлардан бири Сажестопедиа бўлиб, у миянинг бор салоҳиятини ишга солганда катта натижаларга эришиш мумкинлигини таъкидлайди. Лазанов (1979) биз ўйлаганимиздан кўра кўпроқ нарса ўрганишга қодирмиз, деб ҳисоблаган. Лазанов ва унинг издошлари тил ўрганиш жараёнида муסיқа ва релаксациянинг аҳамиятини катта, деб таъкидлайди [1]. Бу ғояга таянган Сажестопедиа (Suggestopedia) методида лексик машқлар, ўқиш машқлари, ижро (role play) ва драма машқларини муסיқа билан олиб боришни илгари суради.

Сукут методи (The Silent way) ва унинг тарғиботчилари ўрганувчилар мустақил бўлишлари ва тил ўрганишдаги муаммоларни, хусусан, дарс давомидаги машқларни ўқитувчининг кўмагисиз бажаришлари зарурлигини айтади.

1990 йилда Омелли ва Шамот (O'Malley and Chamot) хорижий тилни ўрганишда стратегияларга асосланган инструкцияларнинг аҳамиятини айтиб ўтди ва бу метод асосидаги дарсликлар мотивация машқлари билан бойитилди.

Мулоқотга эҳтиёжнинг ошиб бориши натижасида “Коммуникатив тил ўқитиш методи” вужудга келди. Йиллар давомида шаклланган чет тили ўқитиш тажрибаси, мулоқот компетенциясининг конструкцияси аниқланганлиги ва қайта ишлаб чиқилганлиги, ўрганувчилар эгаллаши керак бўлган тил функцияларининг тадқиқ қилингани, тил ўрганиш усуллари ва новербал мулоқотнинг чуқур ўрганилгани туфайли ўқитувчилар ва изланувчилар тилни амалий мулоқот машқлари ёрдамида яхши ўзлаштирдилар. Коммуникатив тил ўқитиш аниқ методлар ва технологияларни ўз ичига олган ёндашувдир.

Бугунги кунда ўрганувчиларни мулоқотга тайёрлаш, чет тилларини мақсадли ўргатиш учун дарсликлар ва ўқитиш жараёнидаги машқларни коммуникатив ёндашувга асосланиб шакллантириш муҳим аҳамият касб этмоқда. Биламизки, машқлар – таълим жараёнининг энг муҳим қисми. Тил ўргатишда ўқитувчи томонидан қўлланиладиган ҳар қандай услуб ёки метод машқларда намоён бўлади. Демак, биз тил ўргатиш методи деганда бир мақсадга йўналтирилган тизимли машқлар

тўпламини тушунишимиз мумкин. Қандай дарс тури ўтказилмасин, қайси кўникмалар ривожлантириш кўзда тутилмасин, машқлар ўқитиш жараёнининг асосидир [2]. Айнан машқларнинг етарли берилмаслиги, тизимли ташкилланмаганлиги тил ўрганиш жараёнининг самарасизлигига олиб келади. Ва, аксинча, синфда хилма-хил машқларнинг мавжудлиги тилни амалиётда қўллаш учун барча шароитларни яратиб беради. Бу эса, ўз навбатида, дарс жараёнига мос машқларни танлашни ўқитувчининг энг муҳим вазифасига айлантиради. Машқларни шакллантириш ва уларни ўқитиш жараёни билан боғлаш тил ўрганишнинг мақсади, ўрганувчининг эҳтиёжи, ўрганиш услуби, билим даражаси, психологияси ва менталитети борасидаги билимларни кузатишни тақозо этади. Машқларни тизимлашдаги энг муҳим омил эса тил ўқитиш учун актуал деб топилган услуб ва методлардир.

Чет тилларини самарали ўқитиш жараёнига мос машқларни танлаш жараёни дарс мақсадини тўғри англаганимизда амалга ошади. Энг аввало, биз инглиз тилини ўқитишдан мақсадимизни ва маълум бир дарс машғулоти мақсадини ажратиб олишимиз керак бўлади. Бугунги кунда инглиз тилини ўқитишдан мақсад ушбу тил кўникмаларини эгаллаш ва уларни амалда қўллашдан иборат. Ўрганувчилар инглиз тилини тушунишлари, унда сўзлаша билишлари, ўқиш ва ёзишлари керак. Шундай экан, қуйидагилар инглиз тили ўқитишнинг 4та муҳим мақсадидир (aims):

- 1) инглиз тилида ўқиб тушуниш;
- 2) инглиз тилида тинглаб тушуниш;
- 3) инглиз тилида мулоқот қилиш;
- 4) инглиз тилида ёзиш;

Агар юқоридагиларга инглиз тилини ўрганишнинг мақсади, деб қарайдиган бўлсак, энди тил кўникмаларини ҳосил қилишга қаратилган, турли курсларни ташкил этувчи алоҳида дарс машғулотлари мақсадларини (objectives) аниқлаб олиш дарс мазмуни эффективлигининг ва машғулот машқлари изчиллигининг калитидир [3]. Дарс мақсадини аниқлаб олишда биз қуйидаги саволларни қўйишимиз керак: нимани ўргатаман?; кимга ўргатаман?; ўргатишимдан мақсад?; қандай ўргатаман?; дарсдан қандай натижа кутяпман?. Агар ўқиб тушуниш курсининг

мақсади ўрганувчиларга инглиз тилидаги матнларни, уларнинг турларини таништириш, турли матн турларига хос бўлган тил услубларини ўрганиш, матнни таҳлил қилиш ва хулоса чиқариш кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш бўлса, ушбу курснинг алоҳида машғулоти мақсади берилган матн мавзусига оид луғат бойлигини ошириш, матнни тушуниш учун берилган машқ турларини бажариш бўлиши мумкин. Ўқитиш мақсадлари аниқлаб олинганда, ўрганиш услуби ва методларини, технологияларини, машқлар ва материалларини танлаб олиш осон бўлади.

Машқларни тўғри танлашнинг яна бир муҳим омили ўрганувчи эҳтиёжи билим даражаси, ўрганиш услубидир. Симпсон ва Ур (Simpson and Ure) (1994)ларнинг таъкидлашларича, барча ўрганувчилар алоҳида тизим категорияларига, ўзига хос ёндашувга муҳтождирлар. Уларнинг ҳар бирига ўқув режа, ўрганишга мотивация ва ўз ўрганиш услубларига мос машқлар муҳим[1]. Ўрганувчининг индивидуал ёки гуруҳ ишларида фаоллигини, ўрганувчи аудил, визуал ёки кинесетик ўрганувчи эканлиги, интраверт ёки экстраверт шахс эканлигини билиб олиш мақсадга мувофиқ.

Ўрганувчиларни мулоқотга тайёрлар эканми, машқларни танлашда культурологик омилларни ҳам назардан четда қолдирмаслигимиз керак. Мулоқотни қуришда ва уни тушунишда нафақат мулоқотнинг лексик, синтактик ёки семантик структураси, балки сўзлашаётган кишимизнинг келиб чиқиши, тарихи, турмуш тарзи, қарашлари, яъниким, маданияти борасидаги билимлар ҳам кераклидир. Замонавий чет тилини ўқитишда биз тил ўрганиш жараёнини бир неча компонентлардан, хусусан, грамматик компетенция, коммуникатив компетенция,

тил профессионализи ва ўрганилаётган тил маданиятига нисбатан қарашларни ўрганишдан иборат, деб тушунамиз. Маданий компетенция – қарашлар, урфодатлар, эътиқод, мамлакат тарихи, халқнинг яшаш тарзи ва шу кабилар ўрганилаётган тилда мулоқотга кириша олишнинг асосий омилдир. Инглиз тилини ўқитиш жараёнида фойдаланилаётган машқларга культурологик элементларни қўшиш ўқитувчидан ўрганилаётган тил маданиятидан хабардорликни ва бу элементларни тўғри танлай билишда педагогик маҳорат талаб қилади. Крамш (Kramsch) (1993) тили ўрганилаётган тил маданияти ўқиш, ёзиш, эшитиш ва гапириш кўникмалари билан бир қаторда ўрганиш керак бўлибгина қолмай, у ҳар бир кўникманинг асосида туради, дейди [4]. Чет тилини ўқитишда маданий компетенциянинг муҳимлиги асосида биз бошқа мамлакат ҳақида қанчалик кўп билсак, шу мамлакат тилида шунчалик текис мулоқот қила олишимиз ғояси ётади. Ҳеч бир инглиз тили дарслигидаги машқлар тизимли равишда тил кўникмалари ва культурологияни мукамал интеграллаштирмайди. Шундай экан, ўқитувчи машқларга культурологик элементларни киритиши ёки қўшимча маданиятга оид машқларни шакллантириши ва узлуксиз маданий компетенцияни ошириб бориши керак.

Тил билимларини амалда қўллашда ва мустақамлашда муҳим ҳисобланган чет тили ўқитиш жараёнининг асоси бўлган машқларни шакллантириш ва дарс жараёнида қўллаш бир қанча омил асосида амалга ошади. Бу омиллар замон талабларига жавоб берувчи методлардан ва технологиялардан то ўрганувчиларнинг психологиясигача бўлган компонентларни ўз ичига олади.

Адабиётлар:

1. History of English Language Teaching, Dimitrios Thanasoulas <https://www.englishclub.com/tefl-articles/history-english-language-teaching.htm>.
2. Typology of exercises for teaching the foreign language Eshmuratova A. , Tursynova G , Umarova Z. , Aydarova A. 4.
3. The system of exercises in teaching foreign language in schools and universities. Interuniversity collection of scientific papers, ed. Shatilova S. F. L. – 1978. - P. 55.
4. Kramsch, C., & Zhu Hua (2016). Language, Culture and Language Teaching. In G. Hall (Ed.), Routledge Handbook of English Language Teaching (pp.38-50). London: Routledge

(Тақризчи:)